

ازبکستان یکی از کشورهای آسیای مرکزی است که بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، اعلام استقلال کرد. این کشور به عنوان وارث ماورالنهر و خراسان، سال‌های طولانی مرکز فرهنگ و تمدن اسلامی بوده است؛ مرکزی که با پرورش تعداد زیادی عالم و متصوف، همچون یکی از مراکز نادر فرهنگ و تمدن تاریخ جهان مطرح است. علما، حکما و شخصیت‌های مشهوری چون بیرونی، ابن سینا، علی قوشچی، زمشخری، امیرعلیشیرنویسی، میرزا الغ بیگ، بخارایی، ترمذی، ماتریدی، بابر شاه، شیبانی خان، حسین بایقرا، محمد پارسا در این منطقه پرورش یافته و آثاری نامیرا به وجود آوردند.

از میان مراکز علمی تاریخی که در منطقه ماوراءالنهر به وجود آمده بودند، می‌توانیم به سمرقند، بخارا، شاش (تاشکند)، فرغانه، اندیجان، خوقند و خوارزم اشاره کنیم؛ البته ازبکستان امروزی از لحاظ اداری به دوازده ولایت تقسیم می‌شود.^۱

کتابخانه نسخ خطی انستیتو شرق شناسی ابوریحان بیرونی

ابوریحان بیرونی که انستیتو شرق شناسی ازبکستان به نام اوزینت یافته است، از عالمان معروف خوارزمی است که در اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم هجری می‌زیست. او در بیش از سی شاخه علمی کوشیده و بیش از ۱۵۰ اثر علمی پدید آورده است. تعداد زیادی از آثار او که به زبان‌های مختلف عربی، فارسی، یونانی، ترکی و عبرانی بوده، امروزه در تمام دنیا مورد تأیید قرار گرفته، بعضی از دیدگاه‌های او در دنیای علم امروزی، همچون قانون و اصل علمی پذیرفته شده است.

کتابخانه نسخه‌های خطی ابوریحان بیرونی که در تاشکند، پایتخت ازبکستان قرار دارد، در ناحیه‌ای جای گرفته که به شهر علما معروف است. مکان کتابخانه با انستیتو زبان و ادبیات علی شیرنویسی داخل یک پردیس قرار دارد. این انستیتو، وابسته به آکادمی علوم ازبکستان است.

کتابخانه نسخ خطی ابوریحان بیرونی^۲ متعلق به آکادمی علوم جمهوری ازبکستان است که در سال‌های آغازین فعالیت، انستیتو تنها شامل یک بخش بود. در این بخش روی نسخه‌های خطی شرقی، مطالعاتی صورت می‌گرفت که به تدریج به تعداد بخش‌های تحقیقاتی انستیتو افزوده شد. در این بخش‌ها شاخه‌های علمی، مانند رده‌بندی و شناسایی علمی نسخه‌ها، و آماده‌سازی آنها برای انتشار و همین‌طور مطالعات گسترده دربارهٔ حیات اقتصادی، سیاسی، و اجتماعی ملل شرقی، ایجاد شد. به عبارتی هدف تمام این تغییرات، گسترش کارایی انستیتو در مطالعات نسخه‌شناسی بود.

1. Mehmet Saray; Özbek Türkleri Tarihi; Nesil Yay., İstanbul, 1993.

۲. عنوان کتابخانه به زبان ازبکی به این شکل است:

O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti.

کتاب‌شناسی موضوعی

کتابخانه نسخ خطی ازبکستان و چند نسخه نادر قرآن

امک اویشنمز (emek üşenmez) | استاد یار گروه تاریخ
دانشگاه استانبول

ترجمه ای است از مقاله نشریه بین المللی مطالعات اجتماعی شماره 6/2 (زمستان 2009)

ترجمه محرم قلیزاده و مقصود شهبازی

دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ | دانشجوی کارشناسی ارشد مطالعات
ایران اسلامی دانشگاه تبریز | قفقاز و آسیای مرکزی دانشگاه تهران

چکیده: کتابخانه نسخ خطی انستیتو شرق شناسی ابوریحان بیرونی در کشور ازبکستان یکی از معدود مراکز حفظ آثار و نسخ خطی محسوب می‌شود. نویسنده در مقاله حاضر سعی در معرفی برخی آثار محفوظ در کتابخانه مذکور به ویژه نسخه‌های قرآنی موجود در آن دارد.

کلیدواژه: آکادمی علوم ازبکستان، کتابخانه ابوریحان بیرونی، نسخ خطی، نسخه خطی قرآن

است. در همین انستیتو نسخه‌های خطی قرآن بسیاری، مشابه این نسخه موجود است. اینها اغلب تفسیرهای قرآنی هستند که در قرن‌های شانزده و هفده نسخه برداری شده‌اند.

در دفترچه راهنمای کتابخانه، تعداد بی‌شماری سند که تاریخ هزار ساله را دربرمی‌گیرد، موجود است. قدیمی‌ترین این اسناد به قرن دهم و جدیدترین آنها به قرن بیستم تعلق دارد. حجم چشمگیری از اسناد رسمی خانان بخارا، خیوه و خوقند، در این کتابخانه نگهداری می‌شوند. برای بهره‌گیری از این اسناد و اطلاعات، در انستیتو شاخه‌های علمی مختلفی تشکیل شده و در این بخش‌های مطالعاتی جدید، اداره نشری راه‌اندازی شده است.

فعالیت‌های مرتبط با فهرست‌بندی نسخه‌ها که از سال ۱۹۵۲ شروع شده است، تا کنون بدون وقفه ادامه پیدا کرده است. یازده جلد از فهرستی به نام «مجموعه نسخه‌های خطی شرقی آکادمی علوم جمهوری ازبکستان» و نیز نسخه‌هایی در حوزه تاریخ، طب، علوم طبیعی و تصوف با نام «مینیاتورهای شرق» در دو جلد منتشر شده است؛ علاوه بر این، با تقسیم نسخ موجود در کتابخانه به بخش‌های علمی مختلف، شروع به «کارنمایی» می‌شود؛ از جمله کارنمای آثار قلمی شخصیت‌های مشهوری مانند علی شیرنوازی، خوجا احمد یسوی، ابونصر فارابی، ابن سینا، امیر خسرو دهلوی و عبدالرحمن جامی در حال انتشار است؛ همچنین در خصوص آثار و حیات فرهنگی و علمی شخصی‌های برجسته شرق نیز تحقیقات علمی آغاز شده است. در نخستین گام، شخصیت‌هایی نظیر فارابی، اولوغ بیگ، امام بخارایی، ماتریدی، خوارزمی، فرغانی، ابن سینا و مانند ایشان مورد توجه هستند.

انستیتو شرق‌شناسی ابوریحان بیرونی که به تحقیقات شرق‌شناسی امروزی اهمیت بسیاری می‌دهد، برای گسترش روابط خود با کشورهای شرق نیز وارد عمل شده است؛ در همین راستا انستیتو بر روی آثار فرهنگی متعلق به ممالک شرقی در ابعاد مختلف بررسی‌هایی انجام داده و یا با کشورهای مرتبط، همکاری‌های دوجانبه داشته است و از این طریق به مرکزی مهم برای تحقیقات شرق‌شناسی تبدیل شده است. در نتیجه این تلاش‌ها و علل دیگر، نسخه‌های خطی انستیتو شرق‌شناسی ابوریحان بیرونی از سوی یونسکو تحت عنوان غنی‌ترین آثار خطی جهان، در فهرست میراث فرهنگی جهانی وارد شده است.

علی احسان چاغلار^۵ با قبول اینکه تعداد ۱۲۵۰۰ مورد از نسخ موجود در کتابخانه نسخه‌های خطی ابوریحان بیرونی، نسخه اصل هستند،

عمده فعالیت علمی کتابخانه نسخ خطی ابوریحان بیرونی، مرتبط با مشخصات ثبت شده نسخ خطی^۳ موجود در این مرکز است؛ زیرا بر اساس نسخ خطی‌ای که در دفترچه راهنمای کتابخانه موجود است، این‌گونه دستگیری می‌شود که این نسخ از نسخه‌های منحصر به فرد دنیاست. قدیمی‌ترین نسخه خطی موجود در این کتابخانه، به قرن نهم^۴ و جدیدترین نسخه‌های خطی تاریخدار، متعلق به ربع اول قرن بیستم میلادی است؛ اما این اطلاعات فاقد قطعیت هستند؛ چراکه بسیاری از نسخ خطی موجود در کتابخانه، تاریخ استنساخ ندارند. در برگیره‌های یادداشت کتابخانه‌ای بعضی از نسخه‌ها، اشتباهات بسیاری ثبت شده است و یا در بعضی از برگیره‌ها برای برخی از نسخه‌ها، تاریخ استنساخ تخمینی وارد شده است.

نسخ موجود در کتابخانه نسخه‌های خطی ابوریحان بیرونی به زبان‌های مختلفی است. از بین این زبان‌ها می‌توانیم به ترکی، ازبکی، عربی، فارسی، تاجیکی، اویغوری، اردو، پشتو، تاتاری، ترکمنی، ترکی آذری و بعضی زبان‌های مردم بومی اشاره کنیم. در اینجا منظور از ترکی، زبان آثار نوشته شده در آناتولی، یعنی ترکی قدیمی آناتولی و ترکی عثمانی است. آثار نوشته شده به این زبان‌ها، متعلق به دوره‌های قرون وسطی و بعد از آن هستند که از لحاظ محتوایی، شاخه‌های مختلف علمی مانند تاریخ، ادبیات، زبان، فلسفه، جغرافیا، پزشکی، نجوم، طب عامیانه، موسیقی، ریاضیات و معدن‌شناسی را در بر دارند.

امروزه در کتابخانه نسخ خطی ابوریحان بیرونی ۲۵۶۲۱ جلد نسخه خطی وجود دارد. بعضی از رساله‌ها در یک جلد گردآوری شده‌اند. با احتساب نسخه‌های چاپ سنگی و دیگر نسخه‌ها، این تعداد به ۳۹۳۰۰ نسخه می‌رسد. این نسخه‌ها درباره اوضاع داخلی کشورهای آسیای مرکزی و کشورهای شرقی، «ترکیه، ایران، افغانستان، پاکستان، هندوستان، چین و عربستان» و مناسبات این کشورها با یکدیگر، اطلاعات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، دیپلماتیکی و مانند آن در اختیار می‌گذارد.

قسمت بزرگی از نسخه‌های موجود در این کتابخانه، متعلق به اسلام، تاریخ اسلام، علوم اسلامی (فقه، کلام، تفسیر و...) و تصوف است. آثار نوشته شده در این زمینه‌ها، عموماً به زبان‌های عربی، فارسی و تاجیکی است. باز منابع مهم متعلق به زبان ازبکی قدیم به ویژه در خصوص قرن‌های نهم تا نوزدهم نیز در این کتابخانه نگهداری می‌شوند. قدیمی‌ترین اثر موجود در بین این آثار، نسخه‌ای است از قرآن کریم که در قرن نهم میلادی و به خط کوفی نوشته شده است. در این قرآن اسامی سوره‌ها نیز با قدیمی‌ترین خط کوفی نوشته شده

۳. کتابخانه دولتی. ملی، هم‌اکنون با عنوان کتابخانه علی شیرنوازی فعالیت دارد و تعداد بسیاری از کتب مختلف، به ویژه به زبان روسی در آن نگهداری می‌شود.

۴. در زبان ازبکی به نسخه خطی «قول یازما» اطلاق می‌شود که به معنای دست‌نوشته است.

۵. از محققان برجسته تاریخ در ازبکستان

با اعلام استقلال خانان خوقند در اوایل قرن هجدهم در ازبکستان امروزی، یعنی در اراضی ترکستان آن زمان سه خان نشین مستقل به وجود آمد که عبارت بودند از: خانان خیسوه، بخارا و خوقند. همراه با این جدایی و کاهش قدرت، خانان ترکستان که گرفتار رقابت داخلی نیز شده بودند به ویژه در اوایل قرن هجدهم بر حجم روابطشان با استانبول افزوده شد و این خان نشین‌ها دورجدیدی از روابط مبتنی بر فرستادن دایمی سفرا و نامه‌های دیپلماتیک به استانبول را شروع کردند.^۸ بنابراین احتمال قوی وجود دارد که آثار نوشته شده به ترکی عثمانی موجود در کتابخانه نسخ خطی ابوریحان بیرونی، در این زمان به ماورالنهر آورده شده‌اند. تسری دادن چنین فرضیه‌ای برای تمامی آثار این دسته سخت است، اما ترتیب انتقال بیشترین آثار به این شکل و در همین دوران بوده است؛ البته نقل و انتقال نسخ خطی یکجانبه نبوده است و از خانان ترکستان نیز تعداد زیادی نسخ خطی به استانبول منتقل می‌شد؛ مخصوصاً در حال حاضر نسخه‌ای از آثار شاعران و نویسندگان مشهور ازبک در یکی از کتابخانه‌های استانبول وجود دارد (بابرشاه، علی شیر نوایی و...).

از دیدگاه موضوعی، از دیگر نسخ خطی مورد توجه در کتابخانه، آثار متعلق به حوزه پزشکی است. من فرصت زیادی نداشتم تا ده‌ها کتاب طبی را که در کتابخانه موجود است، مطالعه و بررسی کنم. به هر حال دستیابی به کتاب‌های پزشکی مانند منتخب الشفاء^۹ و ابواب الشفاء در کتابخانه‌های ترکیه نیز ممکن است.

در این کتابخانه، هزاران فرمان، پرونده‌های قضایی، سندهای وقف (بعضی از سندهای وقف به خانواده‌های استانبولی، ادرنه‌ایی و بورسایلی تعلق دارند)، اسناد متعلق به قراردادهای بین خانان ترکستان و دولت عثمانی و... موجود است که برای محققان تاریخ بی‌نهایت مهم هستند.

در کتابخانه که از نظر وجود نسخه‌هایی از ترجمه قرآن به ترکی و تفاسیر نیز غنی است، بیش از ده تفسیر قرآن وجود دارد. بعضی از این تفاسیر بر اساس گزارش‌های ثبت شده چنین هستند:

۱. ترجمه تفسیر مولانا یعقوبی چرخ، ۹۹۳ هجری، ۱۹۱ برگ، که هر ورق شامل پانزده سطر است. مستنسخ و مترجم آن معلوم نیست؛
۲. ترجمه‌ای از قرآن به زبان ازبکی به تاریخ ۱۸۴۵ میلادی: ۲۴۸ برگ،

تعداد کل آنها را ۷۵ هزار نسخه بیان می‌کند.^۶ طبیعتاً این ارقام می‌تواند از دید جنس و توصیف اثر تغییر کند؛ اما اطلاعاتی که در اینجا ارائه داده‌ایم، همه از منابع دست اول گرفته شده است. مدتی که در ازبکستان بودم، در کتابخانه نسخ خطی ابوریحان بیرونی، مشغول تحقیق شدم. در طول این مدت کوشیدم از دانش‌آموختگان یا مدیران انستیتو درباره نسخ موجود، اطلاعات وسیعی به دست آورم. اطلاعات ارائه شده در مقاله، گزیده‌ای از همین جست‌وجوهاست.

درباره نسخه‌های موجود

در کتابخانه نسخ خطی ابوریحان بیرونی که نزدیک به ۲۵ هزار نسخه خطی را در خود جای داده است، در ارتباط با جهان شرقی نیز تعداد زیادی نسخه خطی وجود دارد. ما بیشتر به نسخ نوشته شده به زبان‌های ترکی و ازبکی خواهیم پرداخت. در کنار این، در کتابخانه به ویژه منابع مهمی موجود است که به زبان‌های عربی و فارسی نوشته شده‌اند. چیزی که درباره موضوع زبان نسخ کتابخانه، مخصوصاً جالب توجه است، حجم آثار فارسی است. از هر ده نسخه چهار یا پنج مورد به فارسی نوشته شده است. اینگونه استنباط می‌شود که بیشتر نسخه‌های خطی موجود، در سمرقند و بخارا نوشته شده‌اند؛ به بیان دیگر اینها نسخه‌های استنساخ شده در منطقه ماورالنهر هستند؛ چه اینکه این منطقه محل زندگی سغدی‌های ایرانی بود. زبان آثار نوشته شده در خوارزم، قسمتی ترکی و بیشتر عربی و فارسی است. در اکثر آثار نوشته شده در دره فرغانه، از زبان ازبکی قدیم و ترکی اویغوری استفاده شده است.

آثار نوشته شده در آناتولی به ترکی عثمانی نیز در این کتابخانه بخش بزرگی را تشکیل می‌دهد. از آنجایی که در این کتابخانه دیوان‌های شعری، مانند: دیوان آونی، دیوان عدلی، دیوان محبی، دیوان باقی و... وجود دارد، برای تحقیق در ادبیات کلاسیک نیز مرکز معتبری به شمار می‌رود.

یک نسخه ناقص، ولی خوانای غریب‌نامه آشیق پاشا در این کتابخانه نگهداری می‌شود. این نسخه که داخل اثر دیگری نگهداری می‌شد، تا به امروز برای جهان علم ناشناخته بود. من برای معرفی ویژگی‌ها و وضعیت نسخه، مقاله‌ای ترتیب داده‌ام.^۷ احتمالاً این نسخه غریب‌نامه از استانبول آورده شده است. می‌دانیم که در دوره عثمانی، روابط فرهنگی با خانان ترکستان گسترش یافته بود؛ بدین علت بسیاری از علما و دانشمندی که از سمرقند، بخارا و خیسوه به استانبول آمده بودند، دست خالی برنگشتند.

8. Saray, Mehmet Rus, gali Devrinde Osmanlı Devleti _le Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi p. 13.

۹. این اثر توسط ظفر اولنر معرفی و منتشر شده است رک به:

Müntahab-1_ ifa I Giri_ Metin, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1990. Zafer

.stanbul 10 Emek Ü_ enmez, "Eski Özbek Türkçesiyle Yapılmış_ Bir Kur'an Tefsiri: Tercüme-i

Tefsir-i Yakubu Çerhî" (Yayıma hazır)

در این تحقیق، اطلاعات متنوعی در خصوص نسخه ارائه داده‌ام.

6. Çağlar, Ali _hsan, "Türkiye-Özbekistan _li_ kilerinin Bilimsel ve Kültürel Boyutları Üzerine".

7. Emek Ü_ enmez, "Bilinmeyen Bir Â_ık Pa_a Garibnamesi (Özbekistan Nüshası)" (Yayıma hazır).

هر برگ ۲۱ سطر. مؤلف و مستنسخ آن ناشناخته است؛

۳. تفسیری شامل تنها یک سوره در دوازده برگ، به زبان ازبکی؛

۴. تفسیر موافق اثر فرخ اسماعیل، نوشته شده در استانبول به سال ۱۲۴۶ هجری، شامل ۳۶۶ برگ و هر برگ در هفده سطر، به ترکی عثمانی؛

۵. تفسیر موسوم به هفتی یک به زبان تاتاری، به سال ۱۲۴۸ هجری، شامل ۳۲۲ برگ یازده سطر. مستنسخ: محمد بن یارمحمد؛

۶. تفسیر قورساوی شامل تفسیر سوره‌های یاسین تا ناس، به سال ۱۸۲۳ میلادی، به زبان تاتاری، شامل ۱۶۲ برگ شانزده سطر.

در بین این تفاسیر قرآن، ترجمه تفسیر مولانا یعقوب چرحی در بخش آثار کمیاب نگهداری می‌شود. گفته می‌شود نسخ موجود در این بخش، در سطح جهانی بی‌بدیل هستند. ترجمه قدیمی دیگری از قرآن که تصویری شود به قرن‌های دوازده و سیزده میلادی تعلق دارد،^{۱۱} با شماره ۲۰۰۸ در همین بخش نگهداری می‌شود. ویژگی‌های این ترجمه که مسلماً دوره نگارش آن متعلق به بعد از پذیرش اسلام توسط اقوام منطقه است، به این شرح است:

این ترجمه قرآن کریم ناقص بوده، در مجموع ۲۷۳ برگ است. در این ترجمه همه سوره‌ها موجود نیست و آیات برخی از سوره‌های موجود نیز ناقص است. سوره‌های دوم (با کاستی‌هایی در ترجمه)، سوم و چهارم به طور کامل، سوره پنجم شامل آیات ۱-۱۱۷ و سوره ششم شامل آیات ۷۱-۱۳۶ است. ترجمه به صورت سطر میانی بوده و برای کلمات عربی، برابر نهادهای ترکی و فارسی آورده شده است. صفحه‌های ۳۱ و ۲۲۱۹ فاقد ترجمه بوده، بعداً به نسخه اصلی اضافه شده است.

این ترجمه قرآن کریم که ما تحقیق بر روی آن را موضوع رساله دکتری خود قرار دادیم. برای اولین بار توسط آ.آ. سمنوف به دنیای علم معرفی شد.^{۱۲} او کارنمای نسخ خطی انستیتو شرق‌شناسی بیرونی، وابسته به آکادمی علوم ازبکستان را حاضر کرده بود. در جلد چهارم این کارنما، ترجمه قرآن توصیف شده است. اطلاعات اکمان درباره این نسخه، بر معلومات سمنوف تکیه دارد.^{۱۳}

ترجمه دیگری از قرآن کریم که برابر فارسی و ترکی کلمات عربی در آن، بین سطرهای گفته شده، نسخه‌ای است که در انگلستان نگهداری می‌شود. در این نسخه، بین سطرها، کلمات فارسی در بالا و کلمات ترکی در پایین آورده شده است. در نسخه تاشکند شیوه نگارش ترجمه متفاوت است. برابر نهادهای ترکی و فارسی، سرکج نوشته شده‌اند؛ ابتدا

۱۱. تحقیق در خصوص این نسخه که آن را با عنوان نسخه تاشکند معرفی کرده‌ام، موضوع پایان‌نامه دکتری قرار گرفته است.

12 A. A. Semenov: Sobranie vostochnykh rukopisey, Akademi Nauk Uzbekskoy, SSSR, IV, Ta_kent 1957, s.45-46.

13. Eckmann, Janos, Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation, p.17.

معادل فارسی، از گوشه سمت راست کلمه عربی آغاز شده و به طرف پایین، سمت چپ ادامه یافته است؛ سپس معادل ترکی از نقطه انتهای معادل عربی آغاز شده، به طرف بالا و سمت راست کلمه عربی بعدی سیر کرده است. در برخی موارد، ترجمه‌های فارسی و ترکی یکدیگر را قطع کرده‌اند. هنگامی که از روبرو به ترتیب نگارش معادل‌های فارسی و ترکی می‌نگریم، از کنار هم قرار گرفتن آنها تصویری ظاهر می‌شود که به رشته کوه‌های به هم پیوسته یا آدمک‌هایی که دست همدیگر را زنجیروار گرفته باشند، شباهت دارد (نک به: تصاویر ۱، ۲، ۳).

در هر برگ این نسخه ناقص، پنج سطر وجود دارد. کلمات عربی با قلمی درشت و برابری ترکی و فارسی نسبت به آنها با قلم نازک‌تری نوشته شده‌اند. صفحه‌های اصلی نسخه خطی، موقع صحافی مشوش شده‌اند. صفحه‌های ۳۱ و ۲۲۱۹ بعداً اضافه شده‌اند که تنها شامل متن عربی آیات هستند. از ابتدای نسخه، سوره فاتحه افتاده و نسخه با سوره بقره شروع می‌شود. این در حالی است که ترجمه سوره‌ها نیز از نیمه صفحه چهارم آغاز شده است؛ در واقع صفحات ابتدایی سوره بقره، همان افزوده‌هایی هستند که ذکر آنها رفت و تنها شامل متن آیات مربوطه می‌باشند. شکل کاغذ و خط نوشتاری این قسمت‌ها به کلی متفاوت است. در جای جای نسخه مورد بحث، اضافاتی شبیه به این افزوده دیده می‌شود. در هیچ کدام از این افزوده‌ها، آیات ترجمه نشده است.

بر روی سه برگ نخست نسخه، بر اثر کهنگی و پوسیدگی، روزنه‌هایی ایجاد شده است. برای ترمیم این پوسیدگی‌ها، وصله‌هایی از جنس دیگر کاغذ ترتیب داده‌اند. در برخی قسمت‌ها، متن عربی از بین رفته یا مورد تحریف واقع شده است. در این موارد، نقص روی داده، با نوع دیگری از خط عربی و تنها با اکتفا به بازسازی متن عربی و بدون ترجمه، برطرف شده است (نک به: تصویر شماره ۱). علاوه بر این در چند صفحه دیگر، پخش مرکب که می‌تواند حاصل رطوبت یا دیگر عوامل باشد. متن ترجمه را مخدوش کرده است.

رنگ کاغذ نسخه اصلی، گاهی شفاف است که در برخی قسمت‌ها به نخودی تغییر یافته است. جلد بیرونی نسخه از پوستی به رنگ قهوه‌ای روشن تشکیل می‌شود. با ترسیم اشکال هندسی بر روی این جلد، آن را زینت داده‌اند. این نسخه در قسمت نسخه‌های نادر کتابخانه ابوریحان بیرونی و در میان کیفی محملی و قورمزنگ نگهداری می‌شود. نسخه مورد بحث در ابعاد ۳۶ × ۲۹^{۱۴} بوده، زینت‌کاری‌هایی صورت گرفته در آن، نمونه‌ای است از هنر تذهیب ماورالنهر. حواشی چپ و راست تمام صفحات به نقش‌های متفاوتی مزین شده است؛ همچنین حاشیه بالای صفحات و نیز انتهای سوره‌ها نقش و نگارهای رنگین و طلائی دارند. (نک به: تصویر شماره ۲ و ۳).

۱۴. این ابعاد، طبق اطلاعات سمنوف به این صورت است: ۲۹ / ۵ × ۳۴.

منابع

1. Berdak, Yusuf-Tulum, Mehmet Mâhur, (1994), Sözlük, Özbeki - stan Türkçesi-Türkiye Türkçesi /Türkiye Türkçesi-Özbekistan Türkçesi, Türk Dünyası Ara_tırmaları Vakfı, _stanbul.
2. Çağlar, Ali _hsan, (2008), "Türkiye-Özbekistan _li_kilerinin Bilimsel ve Kültürel Boyutları Üzerine", Köksav E-Bülten, 29 _ubat 2008, Ankara.
3. Eckmann, Janos (1976), Middle Turkic Glosses of the Rylands Interlinear Koran Translation, Akademia Kiado, Budapest, 1976.
4. Önlər, Zafer, (1990), Müntahab-1_ifa I Giri_-Metin, Türk Dil Kurumu Yay. , Ankara,
5. Önlər, Zafer, (1999) Müntahab-1_ifa II, Sözlük, Simurg Yayınları, _stanbul.
6. Saray, Mehmet, (1990), Rus __gali Devrinde Osmanlı Devleti _le Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), _stanbul Ünv. Yay. , _stanbul.
7. Saray, Mehmet, (1993), Özbek Türkleri Tarihi, Nesil Yay. , _stanbul.
8. Semenov, A. A. (1957), Sobranie vostoçnih rukopisey, Akademi Nauk Uzbekskoy, SSSR, IV, Ta_kent.
9. Üşenmez, Emek, (2008), "Do_u Türkçesi _le Yapılmı_Kur'an Tercümelere Üzerine", I. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 20-21 Kasım 2008, Ba_kent Ünv. , Ankara.
10. Yazıcı, Nesimi, (2005), _lk Türk-_slam Devletleri Tarihi, Ankara: TDV Yay.
11. Уринбов А. Ажмедов А маннонов. б. Абу райжов беруний номидаги шаркшунослик инстиути – Тошкент, 1993
12. Муниров К. , бебахо хазина, – Тошкент. ,2002
13. СоКровишница, Восточных рукописей. , – Тошкент. ,1988 .

سمنوف ادعا دارد: زبان ترجمه ترکی، همان ازبکی قدیم بوده و متعلق به قرن سیزدهم میلادی است. او برای اثبات ادعای خود از تعلق زمانی ترجمه‌های فارسی به عنوان قرینه استفاده می‌کند؛ به عبارت دیگر از نظر سمنوف از آنجایی که فارسی به کار رفته در نسخه، همان فارسی قدیمی یا کلاسیک است، پس زبان ترجمه ترکی نیز متعلق به همان زمانی بوده که همزمان با این نوع فارسی در منطقه متداول بوده است؛ با وجود این او این احتمال را نیز از نظر دور نمی‌دارد که ترجمه ترکی ممکن است همان زبان قراخانی - قبیچاق متداول در آن دوران باشد.^{۱۵}

سخن آخر

کتابخانه نسخه خطی ابوریحان بیرونی، امروزه همچون دیگر کتابخانه‌های بزرگ نسخه خطی، چون پترزبورگ و سلیمانیه در خدمت به جهان علم، پیشگام است. نسخه محفوظ در کتابخانه عموماً مخصوص کشورها و مردمان شرقی است. برگه‌دان کتابخانه در طبقه دوم انستیتو شرق‌شناسی نگهداری می‌شود که به زبان ازبکی و الفبای عربی تنظیم شده است؛ اما چند نکته در خصوص حروف‌دان راهنما قابل توضیح است: برخی از این برگه‌ها دارای اصلاحات مغشوش و گمراه‌کننده و ناقص هستند. گاهی ممکن است نسخه‌ای که حروف‌دان راهنما آن را اثری ازبکی معرفی کرده است، فارسی، تاجیکی یا تاتاری باشد و یا ممکن است از میان نسخه‌ای در زمینه علم طب، نسخه‌ای از غریب‌نامه یا دیوان حکمت یافت شود. همچنین در خصوص تعداد برگ نسخه، نام نسخه‌پرداز و تاریخ نسخه‌برداری نیز اطلاعات ناقص و اشتباهی وجود دارد. با توجه به چنین مشکلاتی، بی‌فایده نخواهد بود اگر برای تک‌تک نسخه‌ها تلاش جداگانه‌ای انجام شود و هر کدام از نزدیک مورد بررسی قرار گیرد.

کتابخانه نسخه خطی ابوریحان بیرونی، به لحاظ در برداشتن نسخه نایاب نیز اهمیتی زیادی دارد. تعداد زیادی نسخه نادر، از جمله تفاسیر و ترجمه‌هایی مختلف از قرآن کریم و نیز نسخه‌ای از مقدمه‌الادب در آن نگهداری می‌شود. نسخه‌هایی نیز از اثر متعلق به دوره قراخانیان، یعنی قوتادقوبیلیگ موجود است که در قسمت آثار نادر محفوظ می‌باشد. از این اثر نسخه‌ای اصل و چند کپی کم حجم، در این قسمت از کتابخانه وجود دارد. نسخه اصل شامل ۲۲۳ صفحه (هر صفحه ۱۵ سطر) و چهار کپی کم حجم به طور میانگین شامل پنجاه صفحه می‌باشد؛ در ضمن اطلاعات ارائه شده توسط کتابخانه، زبان نسخه اصل، اویغوری و مکان نسخه‌برداری شهر کاشغر معرفی شده است.

15). Semenov, A. A. Sobranie vostoçnih rukopisey, Akademi Nauk Uzbekskoy, SSSR, IV, Ta_kent, p. 45-46.

استاد گرانقدر جناب آقای دکتر امک اوشنمزد درخواست مترجم را بپی پاسخ گذاشته و سه تصویر حاضر را برای ما فرستادند. بنا به گفته‌ی ایشان با توجه به محدودیت‌های مقرراتی موجود امکان تهیه تصاویر نسخه‌های موجود در کتابخانه مورد بحث امکان‌پذیر نیست. جا دارد از تلاش ایشان دربرای تهیه این تصاویر و نیز ارسال آنها به مترجم تشکر نماییم.

تصویر شماره ۱

تصویر شماره ۲ ▼

تصویر شماره ۳

